

บทที่ 2

กิเลส

เนื้อหาบทที่ 2

กิเลส

- 2.1 กิเลสในใจมนุษย์
- 2.2 ความหมายของกิเลส
- 2.3 ประเภทของกิเลส
- 2.4 ตระกูลของกิเลส
- 2.5 ระดับของกิเลส
- 2.6 กิเลสในกายต่าง ๆ
- 2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส
- 2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส

1. กิเลสเป็นเสมือนเชื้อโรคที่ทำให้ใจเศร้าหมอง เสื่อมโทรม ด้อยคุณภาพ ซึ่งมีมากมายหลายชนิด มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป แต่กิเลสที่เป็นอกุศลมูล มี 3 ตัว คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ

2. กิเลสสามารถขยายตัวได้ 3 ระดับ คือ อนุสัยกิเลส ปริยฐานกิเลส และวิตถกิเลส

3. กิเลสมีอยู่ในกายมนุษย์ รวมถึงกายอื่นๆ ทั้งกายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม จนถึงกายธรรมต่างๆ โดยมีจุดกำเนิดจากอวิชชาที่ขยายมาบังคับ จนกระทั่งขยายตัวเป็นกิเลสต่างๆ และกิเลสนี้ก็มีทุกขโทษภัย ย่อมนำสัตว์ให้ทำชั่ว และต้องพลัดไปสู่อบายภูมิ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายประเภทและลักษณะของกิเลสได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายระดับของกิเลสได้
3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายกิเลสในตัว ลักษณะการครอบงำของกิเลส และทุกข์ภัยของกิเลสได้

เมื่อพูดถึงวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ เป็นธรรมดาที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในวัฏวนของสังสารวัฏ ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสก็จะคอยบังคับให้ทำกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมทำให้เกิดวิบาก วิบากก็จะส่งผลให้เกิด และทำกรรมใหม่ๆ อยู่ร่ำไป เกิดเป็นวงจรซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จนยากที่จะหาจุดจบได้ ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้หนทางเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ชีวิตนี้ก็ต้องเวียนวนต่อไป ในการศึกษาวิปัสสนาอันเป็นเส้นทางเพื่อให้เห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสภาพชีวิตที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงควรที่จะศึกษาและทำความเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลส ก่อนในเบื้องต้น ให้รู้จักหน้าตา สภาพการบังคับ และการส่งผลว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

2.1 กิเลสในใจมนุษย์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ”¹

พุทธภาษิตบทนี้ย่อมมีนัยว่า ใจบัญชากายให้ทำสิ่งต่างๆ การกระทำของบุคคลจะดีหรือร้ายขึ้นอยู่กับใจ ถ้าใจคิดดี การพูดและการกระทำของบุคคลย่อมดีงามและเป็นประโยชน์เสมอ แต่ถ้าใจคิดร้าย การพูดและการกระทำของบุคคลย่อมเลวร้าย มีโทษ มีอันตรายตามไปด้วย² เหตุนี้เราทุกคนควรต้องให้ความสำคัญในการศึกษาความรู้อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของ “ใจ”

ตามธรรมดาคนเรามีส่วนประกอบสำคัญยิ่ง 2 ส่วน ได้แก่ กาย กับ ใจ ใจมีหน้าที่คิดแล้วบังคับให้กายแสดงพฤติกรรมต่างๆ เมื่อพิจารณาเราเห็นว่า ร่างกายเป็นสมบัติอันล้ำค่าของมนุษย์ทุกๆ คน เป็นอุปกรณ์ในการสั่งสมบุญบารมี แต่บางเวลาย่อมมีโอกาสนอนแนอนเจ็บป่วย เสื่อมโทรม ชูบผอม อิดโรย หดแรงแรง เศร้าหมอง ไม่สดชื่น ทุกข์ทรมาน จนกระทั่งตายจาก

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท, มก. เล่มที่ 40 ข้อ 11 หน้า 1.

² พระภวนาวินัยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์, กรุงเทพฯ : กราฟิคอร์ตพริ้นติ้ง จำกัด, 2545, หน้า 4.

เพราะถูกเชื้อโรคร้ายต่างๆ มาเบียดเบียน ใจของคนเราก็เช่นกันแม้สามารถฝึกฝนพัฒนาให้เจริญสว่างไสวได้ แต่บางเวลาย่อมมีโอกาสนอนแอ เจ็บป่วย เสื่อมโทรม เศร้าหมอง ทุกข์โศก และด้อยคุณภาพ เพราะเชื้อโรคร้ายในใจ ที่เรียกว่า “กิเลส”

กิเลสเป็นโรคของใจ ที่เมื่อเกิดขึ้นในใจแล้วทำให้ใจ ชุ่น มีด มัวหมอง เน่าใน ซึ่งปกติของใจจะไม่ชุ่น มีด มัว

แต่พอมีกิเลสเข้ามาหุ้มใจ ทำให้ประสิทธิภาพของใจมันลดลง คุณภาพของใจลดลง ทำให้หมดความชุ่มชื่น ใจก็หมดความชุ่มชื่นไป

นอกจากใจหมดความชุ่มชื่นแล้ว ยังวุ่นวายอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น ยังทำให้ใจกระด้าง ไม่เหมาะที่จะมาใช้งาน เอามาใช้คิด ใจมีลักษณะ มีคุณสมบัติอย่างที่ดีคือ คิด แต่พอกระด้างเสียแล้ว ก็ไม่นุ่มนวลเสียแล้ว เอามาคิดอะไรก็ไม่ได้ความ คิดอะไรก็หยาบหมด ใจจะมีโรคเช่นนี้

ตารางแสดงอาการของกายกับจิต¹

ส่วนของชีวิต	ทางเจริญขึ้น		ทางเสื่อมลง	
	มีอาการ	เนื่องจาก	มีอาการ	เนื่องจาก
กาย	เติบโต อ้วนพี	อาหาร	ซูบผอม	โรค
จิต	ปลอดโปร่ง ผ่องใส	ธรรมะ	มีดมัว เศร้าหมอง	กิเลส

อาการของโรคทางกาย มี 7 อย่าง คือ²

1. เจ็บ	2. ปวด	3. แสบ
4. ร้อน	5. เย็น	6. คั้น
7. ชา		

¹⁻² พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, พุทธศาสตร์ ภาค 2, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 186.

อาการของโรคทางจิต มี 3 อย่าง คือ

1. หิว
2. ร้อน
3. มีด

อาการทั้ง 3 นี้ ถ้าจิตมีอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างเกิดขึ้น แสดงว่าจิตป่วย

เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกก็จะเห็นว่ากิเลสเป็นต้นเหตุเป็นตัวการที่ชั่วร้ายที่บังคับบัญชาใจของผู้คนตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้คิด พุด ทำ ในสิ่งที่ไม่ดี เป็นบาปอกุศล ส่งผลให้เกิดทุกข์โทษภัยตามมาไม่มีจบสิ้น กล่าวคือ กิเลสเป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรม และอกุศลกรรมย่อมให้เกิดวิบาก เสวยทุกข์โทษภัย เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้งปวง

หากคนเราได้เรียนรู้จักเข้าใจกิเลสไว้ก่อน ก็อาจสามารถที่จะป้องกันหรือขจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากใจของเราทุกคนได้ในที่สุด กิเลส คือ อะไร อยู่ที่ไหน มีแหล่งที่มาอย่างไร ส่งผลให้ได้รับทุกข์โทษภัยอย่างไร และเราสามารถกำจัดให้หมดสิ้นไปได้อย่างไร ตามแนวทางแห่งการศึกษานี้ ย่อมเกิดผลดีและเป็นประโยชน์กับเราทุกๆ คน

ในบทเรียนนี้จะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับกิเลสให้นักศึกษาได้ทราบเพื่อจะเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องวงจรสังสารวัฏ และกระบวนการดับกิเลสในวิปัสสนาภูมิต่อไป

2.2 ความหมายของ “กิเลส”

กิเลส หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมอง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต ธรรมอันยังจิตให้เศร้าหมอง ความเศร้าหมอง ความเปราะเปื้อน (แห่งจิต) ความลำบาก ความเบียดเบียน ความก้ำกัฏ ความทำลาย ความเฝ้า ความแผดเผา ความทุกข์ ภาวะที่เกิดขึ้นในใจและทำให้เศร้าหมอง มลทิน (ของใจ)¹

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 แสดงความหมายไว้ว่า กิเลส หมายถึง เครื่องทำให้เศร้าหมอง ได้แก่ โลภ โกรธ หลง²

¹ พันตรี. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ – ไทย. กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, 2546. หน้า 194.

² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546. หน้า 129.

2.3 ประเภทของกิเลส

กิเลส เป็นกัณหาธรรม เป็นธรรมฝ่ายอกุศล เป็นเหตุให้ใจเศร้าหมอง เกิดบาปอกุศล และความชั่วร้ายทั้งปวง กิเลสในใจเปรียบได้กับเชื้อโรคในกายที่มีอยู่หลากหลายประเภท คำสอนที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงประเภทของกิเลสไว้มากมาย ในปริเฉทที่ 7 สมุจจยสังคหวิภาค แห่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้ประมวลสรุปหมวดธรรมแห่งอกุศลไว้ 9 หมวด 55 ประเภท คือ

1) อาสวะ 4	2) โสมะ 4	3) โยคะ 4
4) คันถะ 4	5) อุปาทาน 4	6) นีวรณะ 6
7) อนุสัย 7	8) สังโยชน์ 12	9) กิเลส 10 ¹

แต่ละหมวดมีรายละเอียดดังนี้²

1) อาสวะ คือ กิเลสซึ่งหมักต้องอยู่ในกระแสจิต ทำให้วิญญูะทุกข์ที่ยาวนานไม่มีกำหนด เจริญรุ่งเรืองไม่มีที่สิ้นสุด มี 4 อย่าง คือ

1. กามาสวะ ติดใจแสวงหากามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัส
2. ภวาสวะ ชอบใจยินดีในอัตภาพของตน ชอบใจอยากได้ในรูปภพ อรูปภพ
3. ทิฏฐาสวะ เห็นผิดจากความเป็นจริง และติดใจในความเห็นผิดนั้น
4. อวิชชาสวะ จมอยู่ในความไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง จึงได้โลภ โกรธ หลง

2) โสมะ คือ กิเลสที่เป็นเหมือนห้วงน้ำ ท่วมทับสัตว์ทั้งหลายให้จมลงในวิญญูสงสาร จนถึงอุปายภูมิจนโดยไม่ให้โอกาสไต่ลื่นขึ้นพ้นจากวิญญูสงสาร มี 4 อย่าง คือ

1. กาโมมะ ห้วงแห่งกาม พาให้สัตว์จมอยู่ในกามคุณทั้ง 5
2. ภโวมะ ห้วงแห่งภพ พาให้สัตว์จมอยู่ในความยินดีต่ออัตภาพของตน
3. ทิฏฐโฐมะ ห้วงแห่งความเห็นผิด พาให้สัตว์จมอยู่ในความเห็นผิด
4. อวิชโซมะ ห้วงแห่งความหลง พาให้สัตว์ลุ่มหลงจมอยู่ในความไม่รู้

¹ มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธ, 2540 หน้า 49.

² พระคัมภีร์สาราวังค์ แปล. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี. กรุงเทพฯ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, 2546 หน้า 78.

3) โยคะ คือ เครื่องประกอบเหล่าสัตว์เข้าในวิญญูะ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ มี 4 อย่าง คือ

1. กามโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับกามคุณ
2. ภวโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความยินดีในอัตภาพของตน
3. ทิณฺณโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความเห็นผิดจากความเป็นจริงของสภาวะธรรม
4. อวิชชาโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความหลง เพราะไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง

4) คັນถะ คือ เครื่องร้อยรัด ผูกมัดทำให้เป็นปม หรือเป็นห่วงที่ร้อยรัดในระหว่างจิตกับปฏิสนธิ และปฏิสนธิกับจิตติดต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่ให้พ้นวิญญูะทุกขไปได้ มี 4 อย่าง

1. อภิชฌาภวคันถะ ผูกมัดอยู่กับความยินดี ชอบใจ ยากได้
2. พยาบาทภวคันถะ ผูกมัดอยู่กับความโกรธ คิดปองร้าย
3. สีสัพพตปราคายคันถะ ผูกมัดอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด
4. อิทังสัจจาภินเวสภวคันถะ ผูกมัดอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด แต่ว่ารุนแรงมั่นคงแน่นกว่าข้อ 3 ไม่สามารถแก้มาในทางที่ชอบได้

5) อุปาทาน คือ เครื่องยึดมั่นในอารมณ์ ทำให้ยึดมั่นในอารมณ์ของตนๆ ไม่ยอมปล่อย มี 4 อย่าง คือ

1. กามุปาทาน ความยึดมั่นในวัตถุทุกามทั้ง 6 มี รูปารมณ์ เป็นต้น
2. ทิณฺณอุปาทาน ความยึดมั่นในการเห็นผิด มี นียตมิจฉาทิณฺณ 3 และ ทิณฺณ 62
3. สีสัพพตูปาทาน ความยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิด บางที่เรียกว่า สีสัพพตทิณฺณ
4. อัตตวาทุอุปาทาน ความยึดมั่นในชั้น 5 ว่าเป็นตัวเป็นตน ได้แก่ สักกายทิณฺณ

6) นีวรณะ คือ ธรรมที่เป็นเครื่องห้ามหรือกั้นความดี ไม่ให้กุศลธรรมต่างๆ เกิด และทำให้กุศลบางอย่าง เช่น ฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เสื่อมสิ้นไป มี 6 อย่าง คือ

1. กามฉันทนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะชอบใจอยากได้ในกามคุณอารมณ์
2. พยาบาทนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะความไม่ชอบใจในอารมณ์
3. ถีนมิทนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะความหดหู่ท้อถอยในอารมณ์
4. อุทธัจจกุกกุกจนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะคิดฟุ้งซ่าน รำคาญใจ

5. วิจิณณานุกรณ ชัดขวางไว้เพราะความลังเลสงสัย

6. อวิชชานุกรณ ชัดขวางไว้เพราะความไม่รู้

7) **อนุสัย** คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย มี 7 อย่าง คือ

1. กามราคานุสัย สันดานที่ชอบใจในกามคุณอารมณ์

2. ภวราคานุสัย สันดานที่ชอบใจในอัตภาพของตนและชอบใจในรูปภพ อรูปภพ

3. ปฏิฆานุสัย สันดานที่โกรธเคือง ไม่ชอบใจในอารมณ์

4. มานานุสัย สันดานที่ทะนงตน ถือตัว ไม่ยอมลงให้แก่ใคร

5. ทิฏฐานุสัย สันดานที่มีความเห็นผิด

6. วิจิณณานุสัย สันดานที่มีลังเลและสงสัยไม่แน่ใจ

7. อวิชชานุสัย สันดานที่มีความลุ่มหลงมัวเมา ไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง

8) **สังโยชน** คือ เครื่องผูกสัตว์ทั้งหลายไม่ให้ออกไปจากวัฏทุกข์ได้ มี 10 ประการ
จำแนกตามในพระสูตร คือ

1. กามราคสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์

2. รูปราคสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพหรือรูปฌาน

3. อรูปราคสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในอรูปภพหรือ
อรูปฌาน

4. ปฏิฆสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ

5. มานสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว

6. ทิฏฐิสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด

7. สิลัพพตปรามาสสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด

8. วิจิณณาสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่
ควรเชื่อ

9. อุทัจจสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ฟุ้งซ่าน

10. อวิชชาสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงใหลไม่รู้ตามความเป็นจริง

จำแนกตามในพระอภิธรรม คือ

1. กามราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
2. ภวราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน
3. ปฏิฆสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ
4. มานสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว
5. ทิฏฐิสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด
6. สีสัพพตปราคาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด
7. วิจิกิจฉาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ
8. อิสสาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่อิสสาในคุณงามความดีของผู้อื่น
9. มัจฉริยสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ตระหนี่หวงแหนในสมบัติหรือคุณความดีของตน
10. อวิชชาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงใหลไม่รู้ตามความเป็นจริง

9) กิเลส คือ ธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง หรือเร่าร้อน มี 10 อย่าง คือ

1. โลกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะยินดีชอบใจในอารมณ์ 6
2. โทสกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ชอบในอารมณ์ 6
3. โมหกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความมัวเมาลุ่มหลง ไม่รู้สึกตัว
4. มานกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความทะนงตนถือตัว
5. ทิฏฐิกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความเห็นผิดจากความเป็นจริง
6. วิจิกิจฉากิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความลังเลสงสัย
7. ถีนกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะหดหู่ท้อถอยจากความเพียร
8. อุทธัจจกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะเกิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ
9. อหิริกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ละอายในการกระทำบาป
10. อนินตตัปปกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่เกรงกลัวผลของการทำบาป

นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายขยายแสดงจำนวนกิเลสที่มีมากมายไว้ว่า

“อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงหักกิเลสเครื่องเร่าร้อน กระวนกระวายทุกอย่าง ตั้งแสนอย่าง มีประเภท คือ โลภะ โทสะ โมหะ วิปริตมนสิการ อหิริกะ อนัตตตัปปะ โกธะ อุปนาหะ มกฺขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะเยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ ตัณหา อวิชชา, อกุศลมูล 3 ทุจริต 3 สังกิเลส 3 มลทิน 3 วิสมะ 3 สัญญา 3 วิตก 3 ปปัญจะ 3 วิปริเยส 4 อาสวะ 4 คัณฐะ 4 โสพะ 4 โยคะ 4 อคติ 4 ตัณหุปาทาน 4 เจโตซีละ 5 วินิพันธะ 5 นีวรณ 5 อภินันทนะ 5 วิวาทมูล 6 ตัณหากาย 6 อนุสัย 7 มิจฉัตตะ 8 ตัณหามูลกะ 9 อกุศลกรรมบถ 10 ทิฏฐิ 62 และตัณหาวิปริต 108 หรือ โดยย่อได้ทรงหักมาร 5 คือ กิเลสมาร ชันธมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร”¹

กิเลสต่างๆ ดังยกมาแสดงไว้ข้างต้น เมื่อพิจารณาเราจะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องกิเลสที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา มีมากมายหลายประเภท และยังจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มไว้ในหลายลักษณะต่างๆ กันไป ซึ่งในพระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้มีกิเลสปรากฏอยู่มากมาย แต่ในภาคปฏิบัติได้กล่าวถึงสาเหตุที่กิเลสนี้ปรากฏรูปแบบต่างๆ มากมายดังที่จะกล่าวต่อไป

2.4 ตระกูลของกิเลส

นอกเหนือจากกิเลสที่ปรากฏชื่อต่างๆ กันแล้ว ในทางพระพุทธศาสนา ยังสรุปประเภทของกิเลส โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ตระกูลใหญ่ๆ ตามลักษณะอาการปรากฏไปในทำนองเดียวกันของกิเลสเหล่านั้น กิเลสทั้ง 3 ตระกูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือเรียกว่า อกุศลมูล 3 ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย... โลภะเป็นอกุศลมูล 1 โทสะเป็นอกุศลมูล 1 โมหะเป็นอกุศลมูล 1”²

กิเลสแต่ละตระกูลมีลักษณะแตกต่างกันออกไป คือ

1. ลักษณะของกิเลสตระกูลโลภะ

กิเลส จำพวกโลภะ ได้แก่ กิเลสจำพวกที่ทำให้จิตหิว อยากได้ อยากกอบโกยเอามาเป็นของตัวเอง อยากหวงแหน อยากสะสมเอาไว้ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโลภะไว้ดังนี้

¹ วินัยปิฎก มหาวิภังค์, มก. เล่มที่ 1 หน้า 208.

² ชุททกนิกาย อิติวุตตกะ, มก. เล่มที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

“ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี
ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัด
นักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่
ความซึ้งอยู่ ความจมอยู่

ธรรมชาติผู้คร่ำไป ธรรมชาติผู้หลอกลวง ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิด
ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติอันร้อยรัด ธรรมชาติอันมีข่าย
ธรรมชาติอันกำซาบใจ ธรรมชาติอันช่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย
ธรรมชาติอันแผ่ไป ธรรมชาติผู้ประมวลมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสอง
ปณิธานธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ

ตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย
ความห่วงใย ความผูกพัน การหวัง กิริยาที่หวัง ความหวัง ความหวังรูป
ความหวังเสียง ความหวังกลิ่น ความหวังรส ความหวังโณภูฏัพพะ
ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ ความหวังบุตร ความหวังชีวิต

ธรรมชาติผู้กระซิบ ธรรมชาติผู้กระซิบทั่ว ธรรมชาติผู้กระซิบยิ่ง
การกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ความกระซิบ การละโมบ กิริยาที่ละโมบ
ความละโมบ ธรรมชาติเป็นเหตุชมชานไป ความใคร่ในอารมณ์ดี ๆ
ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินขนาด

ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความกระหยิ่มใจ
ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ
ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ (คือราคะที่สทรศต ด้วยอุจเจททิฏฐิ)
รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โณภูฏัพพตัณหา อัมมตัณหา

โอชะ โยชะ คันณะ อุปาทาน อารมณ์ นีวรณเครื่องปิดบัง เครื่องผูก
อุปกิเลส อนุสัย ปริยภูฐาน ตัณหาเหมือนเถาว์วัลย์ ความปรารถนาวัตถุ
อย่างต่าง ๆ รากเง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์

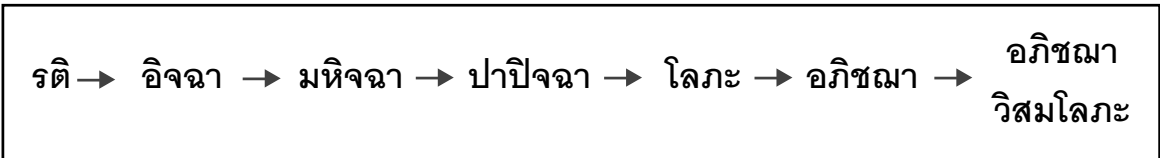
บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร แดนแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหา
เหมือนข่าย ตัณหาเหมือนเชือกผูก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิขณา อกุศลมูล
คือโลภะ อันใด นี้เรียกว่า โลภะ”¹

¹ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 384-385.

ความโลภนี้โดยปกติมีลักษณะ¹ คือ ละโมภโลภมาก อยากได้สิ่งของของผู้อื่น มาเป็นของตนโดยทางทุจริต มีความหิวจัดทางจิตเป็นลักษณะ ผู้ที่ถูกโลภะครอบงำ แม้จะเป็นคนมั่งมี อยู่ดีกินดี สมบูรณ์ด้วยปัจจัย 4 และเครื่องอำนวยความสะดวกทางกายทุกประการ แต่ถ้าจิตยังมีโลภะอยู่ ก็ยังรู้สึกหิว ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักเต็ม ท่านเปรียบเหมือนไฟไม่รู้จักพอด้วย เชื้อมหาสมุทรไม่รู้จักเต็มด้วยน้ำฉันใด คนโลภ ไม่รู้จักอิ่ม - พอ - เต็ม ด้วยปัจจัย ฉันนั้น

คนที่มีความอยาก ถ้าไม่เกินขอบเขต จนถึงขั้นแสวงหาในทางทุจริตก็ไม่ปรากฏว่ามีโทษกลับเป็นประโยชน์ในการตั้งตัว เขยิบฐานะให้ดีขึ้นโดยลำดับ แต่ถ้าอยากเกินขอบเขต ก็จะทำให้แสวงหาในทางทุจริต

ความอยากมีหลายระดับ ตั้งแต่ความอยากทั่วๆ ไป เช่น ความอยากรำรวย ความอยากได้ดิบได้ ความอยากสอบได้ เป็นต้น ซึ่งถ้าเป็นอย่างนี้ยังไม่ถือว่าเป็น โลภะ แต่ความอยากที่เป็น โลภะ จะต้องเป็นความอยากที่ให้โทษ เปรียบเสมือน มะม่วงที่มีความสุกหลายๆ ระดับ ตั้งแต่ สุกๆ ดิบๆ สุกห่าม สุกทั่ว สุกจัด สุกอม สุกละ และสุกจนเน่า โลภะนี้ก็เป็นความอยาก ในช่วงที่เน่าจนมีหนอนแล้ว เพื่อที่จะทำความรู้จักกับความอยากระดับต่างๆ มากขึ้น² จึงแสดงเป็นแผนภาพ ดังนี้

รติ คือ ความชอบใจ เช่น ชอบฟังเสียงเพราะๆ เห็นรูปสวยๆ ดมกลิ่นหอมๆ ลิ้มรสอร่อย ได้สัมผัสอ่อนนุ่ม ซึ่งความชอบนี้เป็นสิ่งที่ทุกคนมีเป็นปกติ

อิจฉา คือ ความอยาก ความต้องการ ความปรารถนา เป็นการอยากในสิ่งที่ตนเองชอบ เช่น อยากได้รถคันที่ชอบไว้นั่ง อยากได้บ้านหลังที่ชอบไว้อยู่ อยากได้คนที่ชอบไว้เป็นคู่ครอง ซึ่งความอยากนี้ เป็นอาการทางจิตธรรมดา ไม่ถือว่าเป็นเสียหายอะไร

มหิฉา คือ ความอยากใหญ่ ความมักมาก เช่น รับประทานอาหารวงเดียวกันก็คว้าเอากับข้าวอร่อยๆ ไปรับประทานเสียคนเดียว ไม่เกรงใจคนอื่น ไม่รู้จักประมาณ เกิดความเห็นแก่ตัว

¹ คณาจารย์โรงพยาบาลสงฆ์, แบบประกอบนักธรรมตรี อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 1, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียง, หน้า 40.

² พ.อ. ปิ่น มุกขนันต์, พุทธศาสตร์ ภาค 2, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 232-233.

ปาปิจฉา คือ ความอยากได้โดยวิธีวิธียศกรก อยากได้โดยวิธีต่ำๆ เลว เป็นคนเห็นแก่ตัวอย่างแรงใครจะดูถูกเหยียดหยามก็ไม่สนใจให้ตัวเองได้เป็นพอเช่นอยากได้ส탕ค์เลยไปเล่นการพนัน ไม่รักษาเกียรติ ไม่รักษาชื่อเสียงของตน ทำการเอาวัดเอาเปรียบผู้อื่นไขเถลไถลว่าหาเลี้ยงชีพในทางต่ำ มีการเป็นโสเภณี เป็นต้น

โลภะ ความอยากได้โดยวิธีทุจริต อยากได้ในทางที่ไม่ชอบ เช่น ลัก ปล้น ฉ้อโกง ตีชิง หลอกลวงวิธีอื่นๆ แต่ยังไม่แสดงออก ความโลภนี้เองที่เป็นอกุศลมูล เป็นรากเหง้าของความชั่วสายโลภะ เมื่อโลภะนี้ขยายตัว ก็จะทำให้กรรมเกิดขึ้น โดยเริ่มต้นจากมโนกรรม

อภิชณา ความเพ่งเล็งทรัพย์สินของผู้อื่น จ้องๆ จะเอาของเขา แต่ยังสงวนท่าทีที่ไม่แสดงออก

อภิชณาวิสมโลภะ ความโลภอย่างแรงจนกระทั่งแสดงออกมา เช่น ปล้นจี้ ลักขโมย

เมื่อพูดถึงวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ เป็นธรรมดาที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในวัฏวนของสังสารวัฏ ยังต้องมีการเวียนตายเวียนเกิดไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสก็จะคอยบังคับให้ทำกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมทำให้เกิดวิบาก วิบากก็จะส่งผลให้เกิด และทำกรรมใหม่ๆ อยู่ร่ำไป และเกิดเป็นวงจรซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จนยากที่หาจุดจบได้ ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้หนทางเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ชีวิตนี้ก็ต้องเวียนวนต่อไป ในการศึกษาวิปัสสนาอันเป็นเส้นทางเพื่อให้เห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสภาพชีวิตที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงควรที่จะศึกษาและทำความเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลสก่อนในเบื้องต้นให้รู้จักหน้าตา สภาพการบังคับ และการส่งผลว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

2. ลักษณะของกิเลสตระกูลโทสะ

กิเลสจำพวก โทสะ ได้แก่ กิเลสจำพวกทำให้จิตร้อน อยากล้างผลาญ อยากทำความพินาศให้แก่คนอื่น สิ่งอื่น กิเลสพวกนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตเดือดพล่าน ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโทสะไว้ดังนี้

“อาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เรา
อาฆาตย่อมเกิดขึ้น ได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา อาฆาต
ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่าผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เราอาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้
ด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ
จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักชอบพอของเรา

อาฆาต ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่าผู้นี้ได้ทำความเจริญ ฯลฯ กำลังทำความเจริญ ฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา หรืออาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ในฐานะอันใช่เหตุ

จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความขุ่นเคือง ความพลุ่งพล่าน โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความมุ่งคิด ประทุษร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ

โกรธ กิริยาที่โกรธ ความโกรธมีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด [และ] การคิด ประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้าย การคิดปองร้าย กิริยา ที่คิดปองร้าย ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความ ปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า โทสะ”¹

ลักษณะของโทสะ คือ การคิดทำลายคนอื่น เช่น คิดจะฆ่าให้เจ็บ คิดจะตีหัวให้แตก คิดจะเผาบ้าน เป็นต้น โทสะ เป็นอาการของจิตที่ขยายตัวขึ้นมาจากจุดเล็กๆ แต่ไม่ได้รับการ ควบคุมความรู้สึกอันนั้น ปลดปล่อยให้มันขยายตัวขึ้น จนกลายเป็นโทสะ ดังภาพต่อไปนี้

อรติ → ปฏิฆะ → โภคะ → โทสะ → พยาบาท

อรติ แปลว่า ความไม่พอใจ ไม่ชอบ ความไม่ชอบ คือ จุดเริ่มต้นของกิเลสสายนี้ ความไม่ชอบ เกิดมาพร้อมกับใจของเราที่มีความอยาก เช่น อยากดู อยากฟัง อยากดม อยากลิ้ม อยากกิน อยากนอน แล้วเมื่อมันไม่ได้สมกับที่อยาก หรือมีอะไรมาขัด ความไม่พอใจก็ เกิดขึ้น เช่น อยากจะแต่งตัวสวยๆ แต่พอไปหยิบเสื้อ คนรีดผ้า รีดไม่ดี ทำให้เกิดรอยไหม้ เราก็ไม่พอใจ เป็นต้น

ปฏิฆะ แปลว่า ขัดใจ หมายถึง ความขัดใจ ที่ขัดก็เนื่องจากไม่ชอบ ดังนั้น ปฏิฆะจึง เกิดจากอรติจิตของเราถ้าเกิดขัดขึ้นมา คิดอ่านอะไรก็ไม่สะดวก คิดไม่โปร่งจะทำอะไรมันก็ขัดข้อง ไปหมด เช่น วันนั้นเกิดทะเลาะกับเพื่อนในตอนเช้า วันนั้นเกือบทั้งวัน ไม่เป็นอันทำอะไร เพราะพอจะทำอะไร จิตก็แวบไปบ้าน ไปตรงที่ขัด ถ้ายังปลดที่ขัดไม่ได้ จิตก็ยังขัดอยู่อย่างนั้น ปฏิฆะนี้ทำให้จิตกระวนกระวายมากกว่า อรติ ถ้าเปรียบอรติเหมือนจมูกเราได้กลิ่นเหม็นๆ ทำให้

¹ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 385-386.

ไม่สบายจนมาก แต่ปฏิษะนั้นเหมือนเราถูกอุดจนมาก ทำให้จำเป็นต้องตื่นนอนเพื่อให้พ้นจากเหตุการณ์นั้น ถ้าสามารถระงับความขัดใจได้ เหตุการณ์ก็สงบลง ถ้าระงับไม่ได้ อาการของจิตจะแปรสภาพเป็น โกรธ

โกรธ หรือ ความโกรธ คือ ความเดือดดาลของจิต ตามธรรมดาอาการของจิตตามปกติต้องทำงาน คือ การคิด ซึ่ง การคิดนั้น มีงาน 2 อย่างคือ รับอารมณ์ และปล่อยอารมณ์ จิตที่เป็นปกติ คือ จิตที่ยอมปล่อยอารมณ์เก่า และค่อยๆ รับอารมณ์ใหม่ สลับๆ กันไป แล้วถ้าเกิดมีอะไรมาขัดจังหวะ เช่น กำลังอ่านหนังสืออยู่ มีเด็กมาเล่นเสียงดัง จิตก็ไม่พอใจ และขัดใจแล้ว ก็จะสลัดอารมณ์เดิมออกไป รับอารมณ์ใหม่ คือ ที่เด็กส่งเสียงดังเข้ามาอย่างรวดเร็ว กระแสความคิดจึงสับสน กลับไปมาระหว่างการอ่านหนังสือค้างกับการไปหาการกระทำของเด็ก การคิดเร็วเกินไป ทำให้ช่วงความคิดสั้นและถี่ เหมือนตึกกลอง ถ้าตีซ้ำๆ ก็เง้อได้สูง สุดแขน ถ้ารัวถี่ มือที่เง้อก็สั้นเข้า จิตคนเราก็เหมือนกัน ถ้าโกรธแล้วช่วงความคิดสั้น และถี่ อาการอย่างนี้จึงเรียกว่า เดือดดาล

ความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตร้อน ที่ร้อนก็เพราะช่วงความถี่บีบเร็วเกินไป เหมือนเราเอาฝ่ามือถูกับผิวหนังอย่างรวดเร็วและถี่มากๆ จะมีอาการร้อนขึ้นทันที แต่ถึงกระนั้นความโกรธก็เป็นเพียงความวุ่นวายในหัว ถ้าโกรธจัดๆ ก็อาจถึงตัวสั่ง มือสั้น ปากสั้น แต่ถ้าฝึกใจไว้พอสมควร ก็อาจจะระงับได้ แต่ถ้าระงับไม่ไหว หรือไม่ทันทั่วทั้งที่ จิตก็จะมีอาการ คิดหาทางประทุษร้ายขึ้นมา คือ คิดทำลายสิ่งที่มาทำให้ตัวขัดใจ

โทสะ ได้แก่ ความคิดประทุษร้าย คือ คิดทำลาย คิดล้างผลาญ คิดให้เขาเสียหาย ให้ฉิบหายวอดวายไป เช่น ฆ่าเขา หรือฟ้องร้อง ยึดทรัพย์ เผาบ้านเรือน

โทสะนี้เมื่อเกิดขึ้นย่อมเป็นโทษทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น เวลาเมื่อโทสะไหม้ใจ พวกพ้องเพื่อนฝูง จนกระทั่ง พ่อแม่ ลูก ก็มองเห็นเป็นศัตรูไปหมด และผลที่สุดแม้แต่ตัวเองก็ไม่เป็นที่พอใจของตัวเอง และเวลาที่จิตถูกครอบงำด้วยโทสะ จะสั่งงานก็ปราศจากเหตุผล และลูกลามไปถึงคนรอบข้างต่อ เปรียบเสมือนลูกกระเบิด พอมันระเบิดมันก็ทำลายตัวเองก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงไปทำลายวัตถุอื่นๆ ต่อไป

3. ลักษณะของกิเลสตระกูลโมหะ

กิเลส จำพวก โมหะ ได้แก่ กิเลสจำพวกทำให้จิตงุนงง หลงใหล มัวเมา มืดตื้อ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโมหะไว้ดังนี้

“ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ
ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีต
และส่วนอนาคต

ความไม่รู้ในปัจจุสมุปปาตธรรมว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้
จึงเกิดขึ้น

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้
ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง

ความไม่ยังลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา
การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทราบบัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด
ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล

อวิชชา โหตะ คือ อวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐาน
คืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใดนี้
เรียกว่า โมหะ”¹

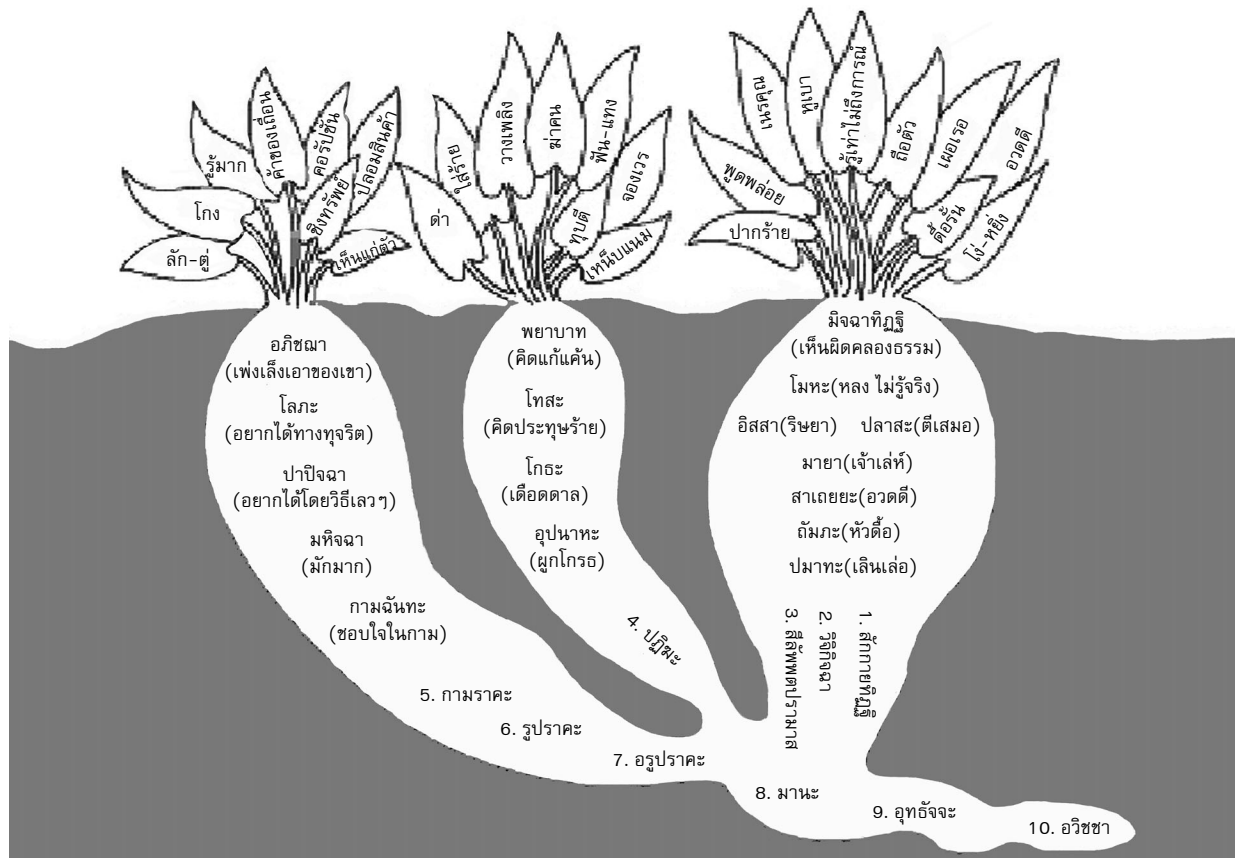
ลักษณะของโมหะ คือรู้อะไรไม่แจ่มแจ้ง แล้วหลงมกมายอยู่ในสิ่งนั้นๆ มีเรื่องอะไร
พอจะพิจารณาให้รู้จริง รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่วได้แต่ไม่พิจารณาให้รู้จริงหรือพิจารณาแต่ไม่สามารถ
รู้ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าโมหะ คนถูกโมหะครอบงำ เรียกกันว่า คนเจ้าโมหะ หรือคนหลง
เป็นคนมืด มองไม่รู้ธรรมดา ไม่เห็นธรรม ย่อมทำผิดต่างๆ ได้ทุกอย่างตั้งแต่ผิดเล็กๆ น้อยๆ
ขึ้นไปจนถึงขั้นอนันตริยกรรม เหมือนอย่างที่คุณเจ้าโลกและเจ้าโทสะกระทำ แต่เมื่อแยก
ประเภทความผิดที่คุณหลงกระทำที่สื่อให้เห็นว่า ทำด้วยอำนาจความโง่เขลาเบาปัญญา เช่น
มัวเมา ลบหลู่คุณท่าน ตีตนเสมอท่าน หูเบา มัวเมาผอเรือ เป็นต้น

กิเลสตระกูลโมหะนี้ แสดงตัวออกเป็นกิเลสชื่อต่างๆ กัน คือ

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้พระสัทธรรม ไม่รู้เหตุผลของการเวียนว่ายตายเกิดเช่น ไม่รู้ว่า
ตัวเรามาจากไหน เกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน
2. โมหะ ความหลงผิด ความไม่รู้ผิดชอบชั่วดี

¹ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 384-386.

3. มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า พ่อแม่ไม่มีพระคุณ เห็นว่า บุญบาปไม่มี เห็นว่าโลกนี้โลกหน้าไม่มี เป็นต้น ไม่เพียงแต่ไม่รู้เท่านั้น ยังคิดผิดเห็นผิดอีกด้วย เป็นชั้นกรรม คือ มโนกรรม

ภาพที่ 2-1 เหง้ากิเลส

คำอธิบายภาพ

เหง้าซ้ายสุด เป็นพวกความชั่วร้าย ที่มุ่งไปในทางกอบโกยเข้าหาตัว หวงแหน สะสม ยึดถือว่าเป็นของตัวเอง

เหง้ากลาง เป็นพวกความชั่วร้าย ที่มุ่งไปในทางล้างผลาญ ทำจิตใจวินาศวอดวาย นี่เป็นตระกูลโทสะ เล็กกว่าทุกเหง้า แล้วถ้าดูตามลงไปถึงที่สุดของเหง้า พบว่า เหง้าโทสะนี้แยกออกจากเหง้าโลภะนั้นเอง เพราะความโกรธย่อมเกิดจากความอยากได้เวลาพระอริยเจ้าท่านละกิเลสปรากฏว่าพวกสายโทสะนี้หลุดไปก่อน ตามหลักว่าพระอนาคามีจะได้หมด ส่วนอีกสองสายไปตัดขาดเอาชั้นอรหัตมรรค

เหง้าขาวสุด นี่เป็นอีกเหง้าหนึ่งของกิเลส เรียกว่าเหง้าโมหะ เป็นกิเลสจำพวกทำให้จิตโง่เขลา เมื่อเทียบกับเหง้าอื่นๆ แล้ว เหง้านี้ ใหญ่ อ้วน รากก็ลึก ไปสุดเอาที่อวิชชา

จากภาพเราจะเห็นได้อีกว่า รากเหง้าของกิเลสก็คืออวิชชา ที่ทำให้เราฟุ้งซ่านอยู่ทุกวัน ทำให้เรามองอะไรไม่ชัด ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษ ความไม่รู้นี้จะทำให้เกิดปฏิกิริยาอย่างหนึ่ง ก็คือ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน เมื่อความฟุ้งซ่านเข้ามาอยู่ในใจแล้ว ทำให้เกิดเป็นตัวมานะ ตัวมานะ เมื่อไม่ยัดไม่ถ้อแล้วทำให้แตกออกเป็น 3 สาย สายแรกเรียกว่า สายโลภะ สายตรงกลางเรียกว่า โทสะ สายที่สามเรียกว่า สายโมหะ ทั้งสามสายนี้ก็มี ความแค้นความอ่อน เช่น โลภะ อยากได้ของผู้อื่น มีอภิชฌา เป็นต้น โทสะความโกรธ มี อุปนาหะ เป็นต้น โมหะ ความหลง ยึดถือปฏิบัติผิดว่าถูก เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว จิตของคนเราอยู่ในฐานะไม่รู้สังขารธรรม ไม่รู้เหตุผลแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ความไม่รู้นี้เป็นกิเลสอย่างหนึ่งเรียกว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลาย กิเลสทั้งสามตระกูล แต่ละตระกูลก็มีลูกกิเลสหลานกิเลสอีกมากมาย กิเลส แต่ละสาย จะเริ่มฟักตัวขึ้นจากจุดละเอียด แล้วค่อยๆ ทวีความรุนแรง คือ หยาบขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งออกมาทางการกระทำ การพูดและการคิด ซึ่งเรียกว่า **กรรม**

2.5 ระดับของกิเลส

กิเลสทั้ง 3 ตระกูล ในแต่ละตระกูล แต่ละสาย มีระดับความเข้มข้นของความหยาบและละเอียดที่ต่างกัน โดยมีตั้งแต่ระดับที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เปรี้ยงไม่ปรากฏออกมาทางใด ไม่สามารถเห็นด้วยดวงตาธรรมดาของปุถุชนทั่วไป แต่เห็นได้ด้วยดวงตาของธรรมกาย กระทั่งถึงระดับที่ปรากฏเกิดขึ้นทางใจเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ มากระทบทางทวารต่างๆ หรือมีกำลังแรงมาก สามารถบังคับครอบงำให้ประพฤติดล่งปรากฏออกมาทางกายและวาจา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. อนุสัยกิเลส คือ กิเลสนอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานของสัตว์ทั้งหลายอย่างเร้นลับ ไม่ปรากฏออกมาทางใด

2. ปริยฐานกิเลส คือ กิเลสที่เปลี่ยนสภาพมาจากอนุสัยกิเลส ปรากฏเกิดขึ้นทางใจเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ มากระทบทางทวารต่างๆ

3. วิติกมกิเลส คือ กิเลสที่เปลี่ยนสภาพมาจากปริยฐานกิเลสที่มีกำลังแรงมาก ล่องออกมาทางกายและวาจา

กิเลสทั้ง 3 ระดับนี้มีขั้นตอนในการเปลี่ยนสภาพ เพื่อแสดงตัวออกมาดังนี้คือ

อนุสัยกิเลสเป็นสิ่งที่ติดอยู่ในใจ ตราบเท่าที่ยังไม่บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง กิเลสก็จะคอยบังคับใจเราอยู่ แม้ว่าจะยังไม่ได้แสดงผลออกมา แต่ก็ยังคงนอนเนื่องอยู่ในใจ กิเลสเช่นนี้เรียกว่าอนุสัย

อนุสัยกิเลสนี้จะพุดขึ้นมา เพราะมีการกระทบกันของอายตนะภายใน และภายนอก เช่น เมื่อตาไปกระทบกับรูป ก็จะเกิดรับรู้ และเกิดการปรุงแต่ง ว่าชอบ หรือไม่ชอบ ซึ่งก็จะไปกวณกิเลสที่อยู่ภายในให้พุดขึ้น เหมือนน้ำที่ตกตะกอน ยิ่งใสๆ อยู่แล้วเราเอาวัตถุไปกวณ ตะกอนก็จะพุดขึ้นมาถ้าเห็นรูปสวยๆ งามๆ ก็เป็นความคิดระดับต้น ว่าอยากได้จังเลย กิเลสความโลภมันเกิดมาทันที การที่กิเลสถูกกวณให้พุดขึ้น และแสดงตัวออกมา เรียกว่ากิเลสในระดับ **ปริยฐานกิเลส**

เมื่อกิเลสถูกกระทบหนักเข้าๆ ก็จะชุนหนักเข้าจนในที่สุดก็จะแสดงออกมาทางการกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา เรียกว่า **วิติกัมมกิเลส**

2.6 กิเลสในกายต่าง ๆ

กิเลสเป็นสิ่งที่มียอยู่ในตัวของสรรพสัตว์ แต่ว่าจำนวนหรือปริมาณนั้นแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ในทางปฏิบัติ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีค้นพบว่า กายภายในตัวเรามี 18 กาย ตั้งแต่กายมนุษย์หยาบ ถึง กายธรรมพระอรหันต์ละเอียด พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีได้จัดแบ่งกายเหล่านี้เป็น 2 ประเภท คือ

1. กายในภพ คือ กายมนุษย์หยาบ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายอรูปรพรม กายอรูปรพรมละเอียด

2. กายนอกภพ คือ กายธรรมโคตรภู กายธรรมโคตรภูละเอียด กายธรรมพระโสดา กายธรรมพระโสดาละเอียด กายธรรมพระสกทาคา กายธรรมพระสกทาคาละเอียด กายธรรมพระอนาคา กายธรรมพระอนาคาละเอียด กายธรรมพระอรหันต์ กายธรรมพระอรหันต์ละเอียด¹

ในทั้ง 18 กายนี้ ท่านค้นพบว่า กิเลสจะเข้าไปบังคับเป็นชั้นๆ ในแต่ละกาย โดยกายที่อยู่ในภพ กิเลสจะสามารถเข้าไปบังคับได้ ส่วนกายที่อยู่นอกภพคือ ตั้งแต่กายธรรมเป็นต้นไป กิเลสไม่สามารถเข้าไปบังคับได้ เป็นเพียงแค่อ้อยส้สำหรับกิเลสที่มีอยู่ในกายต่างๆ ที่อยู่ในภพพระมงคลเทพมุนี ได้อธิบายถึงความแตกต่างกันไว้ดังนี้ คือ

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537, หน้า 678.

“กิเลสในกายมนุษย์ คือ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิณฺณิ

กิเลสในกายทิพย์ คือ โลภะ โทสะ โมหะ

กิเลสในกายรูปพรหม คือ ราคะ โทสะ โมหะ

กิเลสในกายอรูปพรหม คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชขานุสัย”¹

จากการที่พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวไว้ถึงลักษณะของกิเลสในกายต่างๆ จะเห็นได้ว่า ในบรรดากิเลสทั้ง 3 ตระกูล การแสดงตัวเป็นกิเลสที่หยาบที่สุด จะมีอยู่ในกายมนุษย์หยาบ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ก็มีกิเลสทั้ง 3 ตระกูลนี้อยู่เช่นกัน แต่มีความละเอียด ยิ่งขึ้นไป ยิ่งภายในแต่ละกายยิ่งละเอียดขึ้นไปเรื่อยๆ กิเลสก็ยิ่งละเอียดขึ้นไปเรื่อยๆ เช่นกัน ดังนั้นกิเลสจึงเรียกชื่อต่างกันไป เพราะธรรมชาติกิเลสก็มีทั้งหยาบและละเอียดเช่นกัน

ในส่วนของกายนอกภพ ตั้งแต่กายธรรมชั้นโคตรภูจิตหรือโคตรภูบุคคล กิเลสไม่สามารถ เข้าไปบังคับได้ แต่ร้อยใส่ได้ พระมงคลเทพมุนีได้พูดถึงกิเลสที่อยู่ในกายนอกภพไว้ดังนี้

“กายธรรมเล่า เพราะสักกายทิณฺณิ วิจิกิฉา สิลฺลพตปฺปมาส เป็นสังโยชน เป็นปัจจัย คุ้มครองป้องกันไม่ให้หลุดไปจากโคตรภูบุคคลได้ ทั้งหยาบทั้งละเอียดเมื่อเข้าถึงพระโสดา เป็น พระโสดาบันบุคคลแล้วทั้งหยาบทั้งละเอียด เพราะกามราคะ พยาบาทอย่างหยาบ บังคับอยู่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด กายพระสกทาคา ทั้งหยาบทั้งละเอียดเล่า เพราะกามราคะ พยาบาทอย่าง ละเอียดมันบังคับอยู่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด พระสกทาคาไปไม่ได้ติดอยู่เพียงแค่พระสกทาคานี้ เมื่อเข้าถึงพระอนาคา ทั้งหยาบทั้งละเอียด ก็รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา สังโยชน เบื้องบนนี้เอง นี่เป็นปัจจัยคุ้มครองป้องกันไม่ให้เป็นพระอรหันต์ได้”²

2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง อวิชชาที่เป็นต้นมูลของกิเลส แต่ไม่ได้อธิบายขั้นตอนใน การเปลี่ยนเป็นกิเลสในอาการแบบต่างๆ และลักษณะการที่เข้ามาครอบงำสำหรับในภาคปฏิบัติ ที่เห็นด้วยจักขุของธรรมกาย จะรู้ว่าสิ่งที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายทั้งปวง คือ อวิชชา

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวดึงส์, มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวดึงส์ (พระมงคล- เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537, หน้า 3.

² เล่มเดียวกัน หน้า 272.

ซึ่งมองด้วยจักขุธรรมกายจะมีลักษณะเป็นจุดดำสนิทสุด ๆ หุ้มศูนย์กลางของธาตุธรรมเห็น จำ คิด รู้ ของกายมนุษย์เอาไว้ มีลักษณะเป็นดวงดำ ๆ ดำสุด ๆ ดำกว่ากิเลสที่ตรงอื่น จะมีลักษณะเป็นจุดเล็ก ๆ ดำ แล้วก็หุ้มศูนย์กลางของเห็น จำ คิด รู้ ของเรา

เมื่อหุ้ม เห็น จำ คิด รู้ ของเราได้แล้ว มันก็หุ้มไปตามธาตุธรรมต่าง ๆ ของเราได้ทั้งหมด ตลอดทุกกาย ทุกสาย ตั้งแต่กายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม กายธรรมโคตรภู กายธรรมพระโสดา กายธรรมพระสกทาคามี และกายธรรมพระอนาคามี มันจะหุ้มแล้วก็ร้อย เชื่อมกันไปเป็นสายทำให้กายเหล่านี้ไม่สามารถหลุดพ้นออกจากภพสามนี้ไปได้เป็นสายเชื่อมต่อ ไปตลอดทุกกายตั้งแต่กายมนุษย์ จนถึง กายพระอนาคามี ยกเว้น กายธรรมพระอรหัตเท่านั้นที่ อวิชชาไม่สามารถเชื่อมได้ สิ่งเหล่านี้ทำให้ไม่รู้แจ้ง เห็นจริง ในสิ่งต่าง ๆ คือ ชั้น 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรี 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท 12

อวิชชาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดสังโยชน์ ถ้ามองไปในกลางด้วยธรรมจักขุของธรรมกายก็จะเห็น สังโยชน์เหมือนกับเชือกที่ผูกไว้ โดยสังโยชน์นี้จะร้อยไล่ขยายออกมาหุ้มอวิชชาเอาไว้หนาขึ้นไป อีกชั้นหนึ่ง ร้อยแต่ละกายเอาไว้ทำให้กายเหล่านั้นไม่สามารถออกจากภพไปสู่พระนิพพานได้ ที่ไปอยู่ในพระนิพพานได้มีกายเดียวคือกายธรรมพระอรหัต กายอื่นไม่สามารถเข้าไปได้

สังโยชน์ที่อยู่ในกายของกายในภพ สามารถที่จะแตกกิ่ง ก้าน สาขา ออกมาได้มากมาย เวลาสังโยชน์เข้ามาบังคับ หลวงปู่วัดปากน้ำมักจะพูดคำว่า หุ้ม เคลือบ เอิบอาบ ซึมซาบ ปนเป็น สวมซ้อน ร้อยไล่ มันจึงแสดงอาการต่าง ๆ ออกมาเป็น อาสวะ โสกะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นีวรณ กิเลส และแตกเป็นเหง้า 3 เหง้า

สังโยชน์ที่อยู่ในกายนอกภพคือ ตั้งแต่กายธรรมเป็นต้นไป สังโยชน์จะแตกกิ่ง ก้าน สาขา ออกมาไม่ได้ เป็นได้แต่เพียงร้อยไล่ สังโยชน์ในกายธรรมนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า สังโยชน์ เพราะ ร้อยผูกเอาไว้ ด้วยเหตุนี้เองกายธรรมจึงเป็นสภาพบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกหุ้ม เคลือบ โดยกิเลสได้

สำหรับสังโยชน์นี้แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ สังโยชน์เบื้องสูง สามารถร้อยได้ในกายธรรม ทุกกาย ยกเว้นกายธรรมอรหัตต์ และสังโยชน์เบื้องต่ำ ร้อยได้ตั้งแต่กายธรรมโคตรภู ถึงกายธรรม อนาคามี

การที่กิเลสฟุ้งขึ้นมาก็เพราะที่เห็น จำ คิด รู้ มีอวิชชา ตั้งแต่กายมนุษย์ร้อยไปถึงกายธรรม อนาคามี โดยธรรมดาแล้วกิเลสจะแตกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ เข้ามาหุ้มเคลือบ เอิบอาบ ซึมซาบ ปนเป็น สวมซ้อน ร้อยไล่ เข้ามาปนอยู่ในนี้หมด ไม่ว่าจะเป็นกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง มีลักษณะสี่เดียว คือ สี่ดำ

เราจะรู้ได้ว่า กิเลสที่เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นอย่างไร ถ้าเรามองด้วยธรรมจักขุของธรรมกายแล้ว เราจะรู้ได้ว่าดวงตาๆ นี่เป็นกิเลสโดยการรับรู้ของกิเลสนั้นๆ ยกตัวอย่างเช่น เราดื่มน้ำโอเลี้ยงกับทานน้ำปลา หรือซีอิ๊ว สีดำเหมือนกัน แต่เวลาชิมแล้วรสชาติไม่เหมือนกัน

ดังนั้นไม่ว่าธรรมหรืออธรรมล้วนแต่มีรสทั้งสิ้นดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธรรมว่า **“ธมฺมรโส สพฺพรโส ชินาติ แปลความว่า รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง”** เวลาเข้าถึงดวงธรรมต่างๆ ดวงปฐมมรรค ดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ดวงวิมุตติ ดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ดวงทั้งหมดก็มีเป็นดวงใสๆ หอม จะรู้ได้ว่าดวงแต่ละดวงต่างกันก็ดูที่รส เมื่อเข้าไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับดวงนั้นแล้ว ก็จะได้รู้ถึงรส หรือความรู้สึกว่านี่แหละคือรสแห่งศีล นี่แหละคือรสแห่งสมาธิ ฯลฯ จะรู้ขึ้นมาเอง เมื่อลิ้มรสของดวงธรรมนั้น เหมือนกับเราดื่มโอเลี้ยง เราก็รู้ว่านี่คือโอเลี้ยง เมื่อรับประทานน้ำปลา เราก็รู้ว่านี่คือน้ำปลา เมื่อทานซีอิ๊วเราก็รู้ว่านี่คือซีอิ๊ว

นอกจากนี้เวลากิเลสครอบงำใจมนุษย์จะทราบว่าเป็นกิเลสตัวใดได้ด้วยสังเกตที่เบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ เมื่อมองด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย จะพบว่า ในหัวใจของเรามีน้ำเลี้ยงหัวใจ ในน้ำเลี้ยงหัวใจมีดวงจิตลอยอยู่ เมื่อกิเลสเข้ามาบังคับใน ศูนย์กลางกายทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจมีสีแตกต่างกันออกไป ถ้าเป็นความโลภเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีแดง ถ้าเป็นความโกรธเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีเขียว ถ้าเป็นความหลงเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ดังนั้น สีของน้ำเลี้ยงหัวใจจะเปลี่ยนไปตามกิเลสที่เข้ามาบังคับในศูนย์กลางกาย

2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส

สิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง ชั่วร้าย ตกต่ำลำบาก คอยแต่เบียดเบียนทำลาย แผลเผยก่อให้เกิดทุกข์โทษภัยแก่ใจ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “โลภะ โทสะและโมหะ เกิดแล้วในตน ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้มีจิตอันลามก เหมือนขุยของตน ย่อมเบียดเบียนไม่ไผ่ ฉะนั้น”¹

จากพุทธพจน์บทนี้ จะพิจารณาเห็นได้ว่า กิเลส เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นและฝังตัวอยู่ในใจของทุกคนมาตั้งแต่เกิด ถ้ามีสิ่งเร้ามากระตุ้นก็จะกำเริบขึ้นแล้วแผ่ขยายตัวออก

¹ ขุททกนิกาย อิติวุตตะกัฏฐกนิบาต, อรรถกถา มก. เล่ม ที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

ปกคลุม ครอบงำ ชำแรก กัดกร่อน บังคับบัญชา บีบคั้นจิตใจ ให้คิดแต่เรื่องร้ายๆ อันเป็นสาเหตุให้
คนเราแสดงพฤติกรรมชั่วร้าย และทำร้ายตัวเราเองในที่สุด¹

ในพระไตรปิฎก ปรากฏพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทุกข์โทษภัย อันเกิดจาก
กิเลสไว้โดยประการต่างๆ ซึ่งจะขอยกนำมาแสดงพอสังเขปดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลอุกถรรพที่เป็นบาปอกุศลซึ่งเกิดเพราะ
ความโลภ ความโกรธ โมหะครอบงำ มีจิตอันอกุศลธรรมกลุ้มรุม ในปัจจุบัน
ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อน เมื่อแตกกายตายไป ทุกข์เป็น
อันหวังได้”²

สมณพราหมณ์เศรษฐีหมอง เพราะราคะและโทสะ เป็นคนอันอวิชชา
หุ้มห่อ เพลิดเพลิน รูปที่น่ารัก เป็นคนไม่รู้... ไม่มีสง่า ไม่ผ่องใส ไม่บริสุทธิ์
มีกิเลสธุลีตุมฤค ถูกความมืดดำบัง เป็นทาส ตัณหา พร้อมด้วยกิเลส
เครื่องนำไปสู่ภพ ย่อมเพิ่มพูนสถาน ทั้งซากศพให้มาก ย่อมถือเอาภพใหม่
ต่อไป ฯ³

อกุศลมูล 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม
เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย

ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ

ชนผู้ถึงเวท(คือ อริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล

ท่านจงดูชนผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่

ชนเป็นผู้มีจิตปฏิบัติในชนยอมเดือดร้อน ฯ”⁴

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา ผู้เป็นเอกทัศคະດ້ານปัญญာ ได้อธิบาย
แสดงทุกข์โทษภัยของกิเลสโดยประการต่างๆ ไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส-
กามสูตรต้นิทเทส ว่า

¹ พระภวนาวาริยคุณ (เผด็จ ทัดตชีโว), คัมภีร์ปฎฐปมมนุษย์, กรุงเทพฯ: กราฟิกอาร์ตพริ้นติ้งจำกัด 2545, หน้า 5.

² อังคุตรนิกาย ดิกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 509 หน้า 377.

³ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ดิกนิบาต, อรรถคาถา มก. เล่มที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

⁴ วินัยปิฎก จุลวรรค ทุติยภาค, มก. เล่มที่ 9 ข้อ 635 หน้า 534.

“กิเลสทั้งปวง... ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยี บุคคล... ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายไปแห่งกุศลธรรม...

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก...

โลภะ... โทสะ... โมหะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน... ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด... ยังจิตให้กำเริบ... เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สึกร้ายนั้น คนผู้หลงแล้ว ย่อมไม่รู้orro... ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใดความหลงครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดต่อ...

โลภะ... โทสะ... โมหะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก... ไม่ยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลูก บาปวิตรกในใจ ตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้แล้ว ผูกจิตไว้เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น...”¹

เมื่อพิจารณาเราจะเห็นได้ว่า トラบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสยังคงมีอยู่ ยังหลงเหลือเหตุพิเศษเชื้อของกิเลสอยู่ในใจมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ยังคงต้องกระทำความที่เป็นบาปอกุศล อันเป็นเหตุให้ประสบทุกข์โทษภัยมากมาย เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

กิเลสแม้ยังมีอยู่ในใจ แต่เราย่อมเป็นใหญ่ในใจของเราเอง ด้วยการหมั่นฝึกฝนอบรมใจของตน เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้ใจใสสะอาดบริสุทธิ์ หยุดหนึ่ง เข้าถึงพระธรรมกายภายใน และไปปราบต้นเหตุของกิเลสทั้งหลาย เราทุกคนก็ย่อมเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงอย่างแท้จริง

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 2 กิเลส จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 2 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 2
แล้วจึงศึกษาบทที่ 3 ต่อไป

¹ ขุททกนิกาย มหานิทเทส กามสูตรนิตเทส, มก. เล่มที่ 66 หน้า 311.